

Emilia Śmiechowska-Petrovskij

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: 0000-0002-6522-3817

Model edukacji wizualnej osób niewidomych w zakresie sztuk wzrokowych i wskazówki aplikacyjne

Model of visual art education for persons with blindness and practical guidelines

Streszczenie

Głównym celem artykułu jest przedstawienie koncepcji edukacji wizualnej osób niewidomych w zakresie sztuk wizualnych, jej modelu oraz wskazówek aplikacyjnych. Omówiono w nim definicję, komponenty, a także elementy dodatkowe edukacji wizualnej niewidomych odbiorców odnoszące się ściśle do sfery udostępniania dzieł sztuki o charakterze optycznym, w podziale na uwarunkowania, procesy i działania, tworząc ramę teoretyczno-metodologiczną, którą można wykorzystać jako listę kontrolną do projektowania wydarzeń związanych z udostępnianiem kultury wizualnej lub sprawdzaniem tych realizacji, które już zostały przygotowane.

Zaprezentowano także dodatkowe wskazówki związane z wdrażaniem modelu edukacji wizualnej osób niewidomych w podziale na edukację całościową – formalną i nieformalną oraz edukację odnoszącą się do konkretnej wystawy czy dzieła sztuki.

Słowa kluczowe: sztuki wizualne, edukacja wizualna osób niewidomych w zakresie sztuki, alfabetyzacja wizualna, audiodeskrypcja, modele 3D, tyflografiki, malarstwo, doświadczenia estetyczne

Abstract

The main goal of the article is to present the concept of visual education for individuals with visual impairments in the field of visual arts, including its model and practical guidelines. The article provides a definition of visual education for the blind, outlining its components as well as additional elements specifically related to the realm of making art accessible. These are categorized into conditions, processes, and actions, forming a theoretical and methodological framework that can serve as a checklist for designing events related to the accessibility of visual culture or assessing existing initiatives.

Additional guidelines related to implementing the model of visual education for individuals with visual impairments are presented, distinguishing between lifelong education – both formal and informal – and education specific to a particular exhibition, project, or work of art.

Keywords: visual art, visual art education for persons with blindness, visual literacy, audiodescription, 3D model, tactile graphic, paintings, aesthetic experience

Wprowadzenie

Jakie znaczenie ma dla osób niewidomych zapoznawanie się z dziełami malarskimi? Przecież, jak twierdzi E. Hopper, „gdyby dało się to ująć w słowach, nie byłoby powodu, żeby malować”¹. Z kolei A. Zamoyski zaznacza, że malarstwo ma pokazywać to, co niedostępne zmysłom². Tymczasem dostęp do sztuk wizualnych przez osoby niewidome jest zapośredniczony – ma charakter intersensoryczny, a przez to intersemiotyczny. Znaki wzrokowe muszą być przetransponowane przynajmniej na znaki dotykowe i/lub słuchowe (opis, omówienie) – trzeba stworzyć alternatywę dla oryginalnego dzieła, choć nie jest możliwa pełna ekwiwalentyzacja znaków ze względu na różnice w funkcjonowaniu zmysłów (wzrok – telezmysł, spontaniczne i symultaniczne postrzeganie, ujmowanie całości, wzorów, struktur, zmysł konceptualny; dotyk – kontaktozmysł, spostrzeganie czynne, detekcyjne, sekwencyjne, ograniczone pole percepcji, niekonceptualność; słuch – telezmysł, postrzeganie spontaniczne, ale w przypadku bodźców werbalnych – linearne, sekwencyjne, z odroczoną syntezą)³.

W literaturze naukowej i praktyce społecznej widoczna jest troska o udostępnianie sztuk wzrokowych, w tym malarstwa, do percepcji przez osoby niewidzące. Doskonalone są formy, sposoby, techniki i strategie, za pomocą których osoby niewidome mogą fizycznie zapoznać się z artefaktem, np. z obrazem malarskim, uzyskać wiedzę na temat jego cech formalnych, treściowych oraz kontekstu powstania i szerszego tła historycznego czy odniesień do innych tekstów kultury, jeśli jest to potrzebne do poznania, zrozumienia, interpretacji i wartościowania dzieła⁴.

¹ E. Hopper, za: P. Leavy, *Metoda spotyka sztukę*, Warszawa 2018, s. 311.

² A. Zamoyski, za: R. Grzegorzyczkova, *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 2007, s. 18.

³ R. Arnehim, *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, Łódź 2013; T.D. Cutsforth, *The Blind in School and Society*, New York 1990; J. Konarska, *Rozwój i wychowanie rehabilitujące dziecko niewidzącego w okresie wczesnego i średniego dzieciństwa*, Kraków 2010; T. Majewski, *Tyflopsychologia rozwojowa*, Warszawa 2002; E. Śmiechowska-Petrovskij, *Kultura haptyczno-werbalna. Osoby niewidzące i sztuki wizualne – między doświadczeniem poznawczym i estetycznym* [w:] K. Krawiecka, E. Śmiechowska-Petrovskij, M. Żelazkowska, *Sztuka / twórczość dostępna. Osoby z niepełnosprawnościami i chorobą psychiczną w kręgu recepcji i ekspresji sztuki*, Warszawa 2016.

⁴ Por. np. E. Śmiechowska-Petrovskij, *Kultura haptyczno-werbalna...*, s. 108–109; tejże, *Edukacja wizualna osób z niepełnosprawnością narządu wzroku w zakresie sztuk – współczesne wyzwania i dylematy* [w:] *Edukacja wizualna osób niewidomych w zakresie sztuki. Wybrane zagadnienia*, red. E. Śmiechowska-Petrovskij, Warszawa 2021, s. 11–40; E. Stachowiak-Dudzik, *Zmysłowy wymiar obrazu – wrażliwość synestezyjna a partycypacja w sztuce wizualnej osób niewidomych*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115), s. 109–121; A. Sztorc-Gromaszek, M. Szubielska, *W jaki sposób pomóc osobom niewidomym w odbiorze sztuk wizualnych?*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115), s. 164–180; M. Szubielska, A. Sztorc, *Sztuka bez barier. Przykłady udostępniania współczesnych dzieł oraz zabytków osobom z niepełnosprawnościami wzroku*, „Studia i Materiały Lubelskie” 2023, 21,

Zapoznanie się z dziełami malarskimi w formie pozaoptycznej przez osoby niewidzące, znaczenie tego procesu (jego wartość, waga) wykraczają poza samą problematykę dostępności jako realizacji prawa do partycypacji w kulturze osób z niepełnosprawnościami – są powiązane z procesem szerszym – z edukacją wizualną osób niewidzących. Celem artykułu jest ukazanie założeń edukacji wizualnej osób niewidomych obejmującej również sztuki wzrokowe i przedstawienie jej modelu oraz wskazówek aplikacyjnych.

Edukacja wizualna osób niewidomych w zakresie sztuk wzrokowych – komponenty i wskazówki aplikacyjne

W swoich pracach⁵ argumentuję tezę, że pojęcie edukacji wizualnej osób niewidzących (pojęcie nowe w tyflogologii) jest funkcjonalną kategorią teoretyczno-analityczną, która scala rozproszone interdyscyplinarne dyskursy i praktyki odnoszące się z jednej strony właśnie do zapewniania dostępności (instytucji publicznych i reprezentacji wzrokowych, w tym miejsc wystawienniczych i dzieł sztuki), a z drugiej strony do zasobów osób niewidzących, ich umiejętności haptyczno-słuchowych, procesu edukacyjnego i doświadczeń poznawczych – intersubiektywnej wiedzy i subiektywnych doświadczeń umożliwiających im percepcję, interpretację, waloryzowanie, krytykę obiektów optycznych, ale również wyrażanie się w formach wizualnie percypowanych (rysunki, formy plastyczne). W związku z tym sformułowałam definicję edukacji wizualnej osób niewidomych – osób, które są równoprawnymi członkami społeczności w dominującej dziś kulturze wzrokocentrycznej⁶. Edukacja wizualna tej grupy osób to ogół uwarunkowań, procesów i działań, które będą zwiększać możliwości osoby niewidomej osiągnięcia przez nią autonomii w poznawaniu ikonosfery, w wyborze z oferty wpisującej się w zakres reprezentacji wizualnych i w jej interpretowaniu oraz formułowaniu sądów wartościujących⁷.

s. 53–60; A. Lau, M. Matusiak, N. Szemis, *Poszukiwanie wspólnych przestrzeni. Dostępność sztuk wizualnych dla osób z niepełnosprawnością wzroku*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115), s. 51–60; E. Niestorowicz, M. Szubielska, *O udostępnianiu dzieł sztuki współczesnej i ich percepcji przez osoby z dysfunkcją wzroku*, „Perspektywy Kultury” 2022, 37, 2, s. 237–250; J.D. Cho (red.), *Multi-Sensory Interaction for Blind and Visually Impaired People*, „Electronics” 2022, 10, 24.

⁵ E. Śmiechowska-Petrovskij, *Edukacja wizualna osób z niepełnosprawnością narządu wzroku...*, s. 11–40; też, *Koncepcja edukacji wizualnej osób niewidomych w zakresie sztuk wzrokowych. Ekspłanacja i analizy praktyk*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej” 2023 (w druku).

⁶ N. Mirzoeff, *How To See The World. An Introduction to Images from Selfies to Self-Portraits, Maps to Movies and More*, New York 2016; D. Ogle, M. Newman, *Visual Literacy. Reading, Thinking, and Communicating with Visuals*, London – New York 2019; B. Bodzioch-Bryła, L. Dorak-Wojakowska, D. Smółucha (red.), *Wzrokocentryzm, wizualność, wizualizacja we współczesnej kulturze*, Kraków 2017, s. 9–15; W. Kobylińska, A. Pięcińska, M. Skrzeczkowski, *Przelamać wzrokocentryzm*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115), s. 10–13.

⁷ E. Śmiechowska-Petrovskij, *Koncepcja edukacji wizualnej...*

Definicja ta odnosi się z jednej strony do współczesnych, szerokich ujęć pojęcia „edukacja”⁸, obejmujących zarówno procesy intencjonalne (proces nauczania – uczenia – uczenia się), jak i nieintencjonalne – socjalizacyjne i enkulturacyjne, a z drugiej strony do koncepcji alfabetyzacji wizualnej / edukacji wizualnej związanych głównie z rozwijaniem kompetencji wizualnych⁹. Komponenty tak nakreślonej edukacji wizualnej osób niewidomych zawarte zostały w tabeli 1.

Tabela 1. Komponenty edukacji wizualnej osób niewidomych

Uwarunkowania	<ul style="list-style-type: none"> – uwarunkowania społeczno-kulturowe: paradygmat normalizacyjny, obywatelski model niepełnosprawności (dostępność to stworzenie warunków do realizacji przynależnych praw); – uwarunkowania fizyczne: dostępne instytucje i dostępne reprezentacje wzrokowe oraz miejsca związane z kulturą wizualną i artefakty sztuk wzrokowych.
Procesy	<ul style="list-style-type: none"> – proces tworzenia dostępnych reprezentacji wizualnych, w tym sztuk wzrokowych (rozwijanie metod, technik i form udostępniania, standaryzacja zweryfikowanych rozwiązań); – procesy nabywania wiedzy i umiejętności przez osoby niewidzące (nauka czytania tyflografik, nauka wizualnych reprezentacji danych, takich jak mapy, tabele, diagramy, wykresy, schematy, emotikony prezentowane w formie wypukłej, nauka rysowania na folii i ekspresji w formach plastycznych, edukacja w zakresie sztuk wizualnych).
Działania	<ul style="list-style-type: none"> – działania poznawczo-odbiorcze osób niewidzących; – działania twórcze i odtwórcze osób niewidzących; – działania wdrożeniowe i popularyzacyjne, jeśli chodzi o reprezentacje wzrokowe w formie pozaoptycznej i sztukę dostępną; – działania badawcze (testowanie, weryfikowanie wypracowanych rozwiązań).

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Śmiechowska-Petrovskij, *Koncepcja edukacji wizualnej osób niewidomych w zakresie sztuk wzrokowych. Eksplanacja i analizy praktyk*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej” 2023 (w druku).

⁸ Por. T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008; C. Kupisiewicz, *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2012; Z. Kwieciński, *Edukacja w galaktyce znaczeń* [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2019, s. 42–54.

⁹ R.B. Fransecky, J.L. Debes, *Visual literacy: A way to learn – A way to teach. Association for Educational Communications and Technology*, Washington 1972, s. 8–10; S. Dylak, *Alfabetyzacja wizualna jako kompetencja współczesnego człowieka* [w:] *Media. Edukacja. Kultura. W stronę edukacji medialnej*, red. W. Skrzydlewski, S. Dylak, Poznań 2012; M.G. Müller, *Visual Competence: A New Paradigm for Studying Visuals in the Social Sciences?*, “Visual Studies” 2008, 23, 2, s. 101–112; J. Elkins, *Visual Literacy*, New York 2009; A. Waszkiewicz-Raviv, *Alfabetizm wizualny odbiorców działań PR w przestrzeni medialnej – postulaty*, „Zarządzanie Mediami” 2018, 6(3); Ł. Rogowski, *Kompetencja wizualna. Zarys problematyki i propozycja ujęcia*, „Kultura Współczesna” 2010, 4(66); M. Wieczorek-Tomaszewska, *Kompetencje wizualne w praktyce edukacyjnej*, „Biblioteka i Edukacja” 2014, 5; E. Śmiechowska-Petrovskij, *Edukacja wizualna osób z niepełnosprawnością narządu wzroku...*

Tabela 2. Komponenty edukacji wizualnej osób niewidomych w zakresie sztuk wzrokowych

Uwarunkowania	Dostęp do obiektów reprezentujących sztuki wzrokowe – zaistnienie formy dostępnej (przygotowanie ekspozycji eksponatów do odbioru pozawzrokowego).	Formy haptyczne (opisy brajlowskie, tyflografiki, makiety trójwymiarowe, obiekty trójwymiarowe: oryginały, kopie, wydruki 3D). Formy akustyczne (audiodeskrypcja wizualnych dzieł sztuki, audioprzewodniki). Formy mieszane: haptyczno-akustyczne.
Uwarunkowania, procesy	Komunikatywność przygotowanego artefaktu dostępnego pozaoptycznie (zobiektywizowane wskaźniki warunkujące poznanie i przeżycie dzieła sztuki za pomocą technik haptyczno-werbalno-akustycznych przez osoby z niepełnosprawnością wzroku).	Tyflografiki i tyfłomapy spełniające założenia czytelności związane z ich generalizacją, skalowaniem, odpowiednią perspektywą przedstawienia, stopniem wypuklenia linii, faktur, znaków punktowych i ich odległościami zapewniającymi odróżnienie od siebie. Audiodeskrypcje opracowane według standardów. Zastosowanie znaczników dla cech wizualnych w interaktywnych technologiach multimedialnych (wypuklenie elementów obrazu, różnicowanie wrażeń termicznych podczas oglądania dla oznaczenia kolorystyki lub sonifikacja kolorów, audiodeskrypcja uruchamiana dotykiem) ¹⁰ .
	Zaistnienie elementów dodatkowych w udostępnionym dziele sztuki mających znaczenie dla motywacji do eksploracji i kontemplacji, np. długość i stopień uszczegółowienia opisu, obecność napisów/opisów brajlowskich, jakość taktylnych makiet i reliefów.	Zastosowanie odpowiedniego typu audiodeskrypcji dla danego przedstawienia. Dbałość o jakość dotykową oferowanych materiałów.
Procesy	Edukacja z zakresu historii sztuki i z zakresu wzrokowych środków wyrazu artystycznego.	Opisy kuratorskie, lekcje muzealne, warsztaty przygotowujące do odbioru wystawy, webinary, materiały edukacyjne. Edukacja z zakresu wzrokowych środków wyrazu artystycznego – prowadzona w sposób polisensoryczny, a nie tylko werbalny ¹¹ .

¹⁰ Ilustracja 1 prezentuje jedną z najnowszych interaktywnych technologii multimedialnych wykorzystywanych do udostępniania dzieł sztuki wzrokowej.

¹¹ Np. objaśnianie sposobu malowania w impresjonizmie poprzez wykorzystanie dźwięków muzycznych lub wypukłych punktów o różnych cechach, zestawionych w bliskiej odległości i dających wrażenie specyficznej powierzchni (podczas gdy każdy punkt odbierany w izolacji przynosi inne wrażenia).

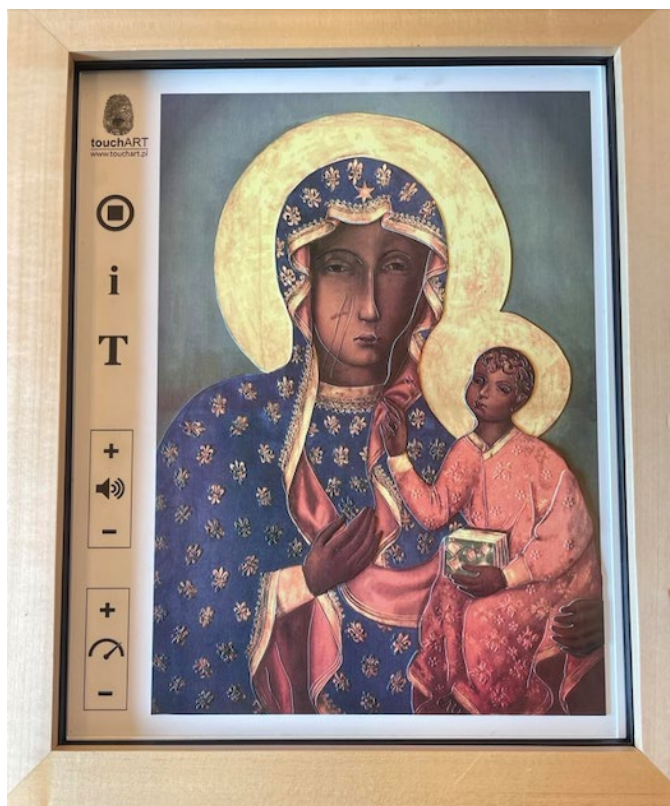
Działania	Działania badawcze (testowanie, weryfikowanie wypracowanych rozwiązań).	Testowanie czytelności artefaktu (np. jego zmiennych haptycznych) i innych parametrów. Weryfikacja preferencji dotykowych i słuchowych osób niewidomych w zakresie udostępniania eksponatów. Badania doświadczeń poznawczych i estetycznych odbiorców.
	Doświadczenia poznawczo-odbiorcze – możliwość zapoznawania się multisensorycznego z dziełem/wystawą, zaplanowanie wydarzeń dla osób z dysfunkcją wzroku.	Dotykanie, odsłuchiwanie opisów sztuki, formuły holistyczne, np. prezentowanie makiety dotykowej, audiodeskrypcji, muzyki odpowiadającej artefaktowi, zwiedzanie kuratorskie, warsztaty.
	Działania wdrożeniowo-popularyzacyjne – upowszechnianie wydarzeń dla osób z dysfunkcją wzroku.	Strategie promocyjne zwiększające zasięg informacji na temat wydarzeń dla osób z dysfunkcją wzroku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: E. Śmiechowska-Petrovskij, *Edukacja wizualna osób z niepełnosprawnością narządu wzroku w zakresie sztuk – współczesne wyzwania i dylematy* [w:] *Edukacja wizualna osób niewidomych w zakresie sztuki. Wybrane zagadnienia*, red. E. Śmiechowska-Petrovskij, Warszawa 2021; teźże, *Koncepcja edukacji wizualnej osób niewidomych w zakresie sztuk wzrokowych. Eksplicacja i analizy praktyk*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej” 2023 (w druku); teźże, *Kultura haptyczno-werbalna. Osoby niewidzące i sztuki wizualne – między doświadczeniem poznawczym i estetycznym* [w:] K. Krawiecka, E. Śmiechowska-Petrovskij, M. Żelazkowska, *Sztuka / twórczość dostępna. Osoby z niepełnosprawnościami i chorobą psychiczną w kręgu recepcji i ekspresji sztuki*, Warszawa 2016.

Model edukacji wizualnej w zakresie sztuk pięknych o charakterze wzrokowym, jako część składowa edukacji wizualnej osób niewidzących, wymaga uszczegółowienia niektórych komponentów. Dzieło sztuki wizualnej ma podwójną semantykę – wyraża pewną treść przedstawieniową (w przypadku malarstwa – o różnym stopniu figuratywności), która może kodować znaczenia przenośne, np. alegoryczne, metaforyczne, symboliczne, ale przede wszystkim jest swoistym intencjonalnym bodźcem percepcyjno-emocjonalnym o określonym – autorskim – ładunku ekspresyjnym. Zatem w kontakcie z dziełem sztuki wzrokowej ważne jest zarówno uchwycenie, co ono przedstawia (co widać), ale także ustalenie, co to znaczy (interpretacja) oraz przeżycie o charakterze afektywnym (doznanie emocji, wartościowanie). Jak zauważa Bohdan Dziemidok, „to, jak istotne i intensywne są związki sztuki z emocjami człowieka, zależy od wielu czynników, m.in. od dziedziny sztuki, od kierunku i gatunku artystycznego, od osobowości twórcy i odbiorcy, a także od epoki historycznej i typu kultury, w którym funkcjonuje sztuka. Generalnie jednak rzecz biorąc, związki sztuki ze sferą uczuć są faktem”¹². W związku z tym w edukacji wizualnej osób niewidzących w zakresie sztuk wzrokowych trzeba uwzględnić zarówno te praktyki, które wiążą się z uzyskaniem przez odbiorcę wiedzy o dziele sztuki (o tym, co przedstawia oraz

¹² B. Dziemidok, *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*, Warszawa 2012, s. 53.

o kontekstach historycznych i artystycznych), jak i te, które będą oddziaływać na sferę afektywną, np. sprawiać, że obiekt – tekstura, kształt – będzie odbierany jako przyjemny, a nawet jako piękny, lub poprzez multisensoryczność doświadczenia (ogląd dotykowy, muzyka, elementy zapachowe) wywoływać wzruszenie czy skłaniać do kontemplacji albo po prostu wzbudzać osobistą motywację do poznawania. Te dodatkowe komponenty edukacji wizualnej osób niewidomych w zakresie sztuk wzrokowych zobrazowane zostały w tabeli 2.

Ilustracja 1. Zdjęcie czytnika tyflografiki z audiodeskrypcją *touchArt* przedstawiającego obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. Czytnik umożliwia zapoznanie się dotykowe z obrazem (linie i kształty są uwypuklone) oraz odsłuchiwanie informacji o wybranym, dotykanym elemencie lub o całym dziele. Panel z funkcjami urządzenia jest dostępny do percepcji osób z dysfunkcją wzroku

Źródło: archiwum własne.

Analizowanie modelu edukacji wizualnej dla osób niewidomych w obszarze sztuk postrzeganych wzrokowo wymaga zwrócenia uwagi na jej dwa wymiary: całościowej edukacji (w cyklu życia) i konkretnej realizacji w zakresie sztuk wzrokowych (np.

wystawy, wydarzenia artystycznego). W każdym z tych wymiarów należy uwzględnić uwarunkowania, procesy i działania omówione wcześniej. Poniżej wskazane zostały dodatkowe uwagi o charakterze wskazówek aplikacyjnych.

– Całozyciowa edukacja

- Edukacja formalna (szkolna): w ramach edukacji formalnej dla osób niewidomych istotne jest dostarczenie specjalnych narzędzi i zastosowanie metod nauczania, które umożliwią zrozumienie sztuk wizualnych w ramach realizacji podstawy programowej kształcenia ogólnego. Jest to szczególnie ważne w ramach edukacji włączającej (w szkolnictwie specjalnym kwestie te są dobrze rozpoznane i wdrażane przez tyflopedagogów, ale w szkołach zwykłych często uczniowie niewidomi są objęci niewystarczającym wsparciem, nawet w zakresie pisma brajlowskiego¹³, technologii wspomagających czy edukacji tyflograficznej¹⁴). Edukacja musi być elastyczna i dostosowana do różnych etapów rozwojowych. Dla dzieci konieczne jest zrozumienie podstawowych pojęć o charakterze optycznym i przestrzennym oraz rozwijanie zmysłów poprzez sensoryczne doświadczenia, a także podejmowanie prób tworzenia rysunków na foliach i czytania grafik wypukłych¹⁵. Dla starszych uczniów istotne będzie organizowanie im licznych okoliczności do zapoznawania się ze sztukami wzrokowymi w formie pozaoptycznej z udziałem nauczycieli i edukatorów z instytucji kultury jako kompetentnych pośredników, facylitatorów i negocjatorów znaczeń oraz zdobywanie podstawowej wiedzy z zakresu historii sztuki;
- Edukacja pozaformalna: podmioty publiczne, instytucje kultury, galerie sztuki, muzea i inne organizacje odgrywają ważną rolę w zapewnianiu dostępu do kultury dla osób niewidomych. Organizacja warsztatów, lekcji czy wydarzeń kulturalnych dostosowanych do potrzeb niewidomych może istotnie przyczynić się do ich aktywnego udziału w życiu kulturalnym.

– Konkretna realizacja wydarzenia związanego ze sztukami wzrokowymi

- Organizacja wystaw i zadbanie o dostosowanie ich do potrzeb osób niewidomych to kwestie podstawowe. Audiodeskrypcje, dotykowe instalacje, tyflografiki, używanie dźwięków (muzycznych i niemuzycznych), a nawet zapachy mogą wyrównywać brak wizualnej percepcji i czynić doświadczenie poznawania eksponatu lub wystawy osobiście znaczącym dla odbiorców niewidzących. Ważna jest również dostępność architektoniczna samej instytucji, aby osoba

¹³ M. Czerwińska, *Kultura informacji osób z niepełnosprawnością wzroku w refleksji tyflogologiczno-informatologicznej*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2018, (18), s. 29–52.

¹⁴ M. Paplińska, *Edukacja graficzna uczniów z niepełnosprawnością wzroku odzwierciedlona w IPET-ach – ważny czy pomijany obszar wsparcia?* [w:] *Jest człowiek z niepełnosprawnością: pola refleksji*, red. B. Antoszevska, I. Myśliwczyk, Warszawa 2017.

¹⁵ A. Chojecka, M. Magner, E. Szwedowska, E. Więckowska, *Nauczanie niewidomych dzieci rysunku*, Laski 2008; M. Paplińska (red.), *Jak przygotować niewidome dziecko do nauki brajla. Przewodnik dla rodziców i nauczycieli*, Warszawa 2012.

- niewidoma mogła się samodzielnie po niej poruszać, odnajdywać np. opisy brajlowskie znajdujące się przy eksponatach lub znaczniki elektroniczne (kody NFC, kody QR), czy udzielenie zgody na zbliżenie się do obrazu, aby użyć smartfona z aplikacją, która na podstawie pozyskanego obrazu konstruuje głosową informację na temat tego, „co widać” (np. aplikacja Seeing AI). Konieczna jest również dostępność cyfrowa instytucji, a zwłaszcza opracowanie informacji o wystawie, jej opisu czy audiodeskrypcji dzieł i zamieszczenie ich na stronie internetowej, umożliwiającą wcześniejsze przygotowanie się do wizyty w instytucji kultury. Istotne znaczenie ma także dostępność informacyjno-komunikacyjna (przykładem częstych problemów jest np. to, że audioprzewodniki – urządzenia nie są ubrajlowione lub w inny sposób dostępne, mimo że opracowany jest przekaz mowny, który osoba niewidoma mogłaby odsłuchać);
- Wprowadzenie multisensorycznych, a nawet interaktywnych programów edukacyjnych, aby odbiorcy mogli uczyć się o sztuce i doświadczać jej poprzez dotyk; dźwięk i inne zmysły mają potencjał zmiany sposobu, w jaki osoby niewidome doświadczają kultury i sztuki. Jak piszą Beata i Juliusz Iwaniccy: „Odnosząc się do malarstwa, jego odczytanie przez osoby niewidome może być dalekie od intencji artysty bądź bardziej powszechnego odbioru społecznego danego obiektu kulturowego [...]. W tym aspekcie najbardziej liczy się to, czy mając dostęp do faktografii i kontekstu opisującego usytuowanie historyczne/kanoniczne danej pracy, [...] mogą jednocześnie samodzielnie nawiązywać relację odbiorca – dzieło. Jeśli przedstawienie będzie oddziaływać, wywołując wrażenie o charakterze estetycznym, wtedy udostępnianie kultury wizualnej będzie miało sens – dlatego że dzieła sztuki powinny funkcjonować przede wszystkim w wyobraźni odbiorców”¹⁶;
 - Kluczowym elementem jest zaangażowanie społeczności osób niewidomych w proces tworzenia wystawy dostępnej. Ich doświadczenia, opinie i potrzeby powinny być brane pod uwagę, aby dostosowanie związane było z rzeczywistymi oczekiwaniami, a przede wszystkim zapewniało użyteczność (tu w szczególności znaczenia nabiera konsultowanie proponowanych rozwiązań czy wręcz prowadzenie badań np. w zakresie czytelności tyflografik, które często są nieprawidłowo przygotowywane).

Zakończenie

Należy podkreślić, że w tej chwili nie możemy mówić o edukacji wizualnej osób niewidzących jako o wdrażaniu jakiegoś wystandaryzowanego scentralizowanego programu odgórnie kierowanego i kontrolowanego. Jest to raczej propozycja

¹⁶ B. Iwanicka, J. Iwanicki, *Posągi i kubły. Inaczej o dostępności kultury wizualnej dla osób z uszkodzeniami wzroku*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115), s. 122–123.

teoretyczno-metodologiczna, funkcjonalna dla projektowania wydarzeń związanych z udostępnianiem kultury wizualnej czy weryfikowania tego, co zostało przygotowane. Rama analityczna zobrazowana w tabelach 1 i 2 może służyć jako lista kontrolna do oceny działań w kontekście ich wpływu na rozwijanie kompetencji wizualnych osób niewidzących oraz ich inkluzję kulturową i doświadczenia estetyczne. Przykład jej wykorzystania można znaleźć w innej publikacji¹⁷, w której za jej pomocą przeanalizowano trzy różne realizacje udostępniania konstruktów wzrokowych z dziedziny sztuki.

Edukacja wizualna osób niewidomych to dynamiczne pole, w którym nowoczesne technologie i kreatywne podejścia mają potencjał zmieniać sposób, w jaki osoby niewidome uczestniczą w kulturze i doświadczają sztuki. Zaangażowanie społeczne, ale przede wszystkim aktywność instytucji edukacyjnych i kulturalnych skonsolidowana wspólnym celem kształtowania kompetencji wizualnych osób niewidzących to niezbędne warunki jej sukcesu, którego miarą jest autonomia osoby niewidomej w obszarze percepcji, interpretacji i doświadczeń estetycznych sztuk wzrokowych oraz możliwości tworzenia własnych form wyrażania odczytywalnych optycznie.

Bibliografia

- Arnehim R., *Sztuka i percepcja wzrokowa. Psychologia twórczego oka*, Łódź 2013.
- Bodzioch-Bryła B., Dorak-Wojakowska L., Smolucha D. (red.), *Wzrokocentryzm, wizualność, wizualizacja we współczesnej kulturze*, Kraków 2017.
- Cho J.D. (red.), *Multi-Sensory Interaction for Blind and Visually Impaired People*, "Electronics" 2022, 10, 24.
- Chojecka A., Magner M., Szwedowska E., Więckowska E., *Nauczanie niewidomych dzieci rysunku*, Łaski 2008.
- Cutsforth T.D., *The Blind in School and Society*, New York 1990.
- Czerwińska M., *Kultura informacji osób z niepełnosprawnością wzroku w refleksji tyflogiczno-informatologicznej*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2018, (18).
- Dylak S., *Alfabetyzacja wizualna jako kompetencja współczesnego człowieka [w:] Media. Edukacja. Kultura. W stronę edukacji medialnej*, red. W. Skrzydlewski, S. Dylak, Poznań 2012.
- Dziemidok B., *Główne kontrowersje estetyki współczesnej*, Warszawa 2012.
- Elkins J., *Visual Literacy*, New York 2009.
- Fransecky R.B., Debes J.L., *Visual literacy: A way to learn – A way to teach. Association for Educational Communications and Technology*, Washington 1972.
- Grzegorzczkowska R., *Wstęp do językoznawstwa*, Warszawa 2007.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008.
- Iwanicka B., Iwanicki J., *Posągi i kubły. Inaczej o dostępności kultury wizualnej dla osób z uszkodzeniami wzroku*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115).
- Kobylińska W., Pięcińska A., Skrzeczkowski M., *Przełamać wzrokocentryzm*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115).

¹⁷ Por. E. Śmiechowska-Petrovskij, *Koncepcja edukacji wizualnej...*

- Konarska J., *Rozwój i wychowanie rehabilitujące dziecka niewidzącego w okresie wczesnego i średniego dzieciństwa*, Kraków 2010.
- Kupisiewicz C., *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2012.
- Kwieciński Z., *Edukacja w galaktyce znaczeń* [w:] *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2019.
- Lau A., Matusiak M., Szemis N., *Poszukiwanie wspólnych przestrzeni. Dostępność sztuk wizualnych dla osób z niepełnosprawnością wzroku*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115).
- Leavy P., *Metoda spotyka sztukę*, Warszawa 2018.
- Majewski T., *Tyflopsychologia rozwojowa*, Warszawa 2002.
- Mirzoeff N., *How To See The World. An Introduction to Images from Selfies to Self-Portraits, Maps to Movies and More*, New York 2016.
- Müller M.G., *Visual Competence: A New Paradigm for Studying Visuals in the Social Sciences?*, “Visual Studies” 2008, 23, 2.
- Niestorowicz E., Szubielska M., *O udostępnianiu dzieł sztuki współczesnej i ich percepcji przez osoby z dysfunkcją wzroku*, „Perspektywy Kultury” 2022, 37, 2.
- Ogle D., Newman M., *Visual Literacy. Reading, Thinking, and Communicating with Visuals*, London – New York 2019.
- Paplińska M. (red.), *Jak przygotować niewidome dziecko do nauki brajla. Przewodnik dla rodziców i nauczycieli*, Warszawa 2012.
- Paplińska M., *Edukacja graficzna uczniów z niepełnosprawnością wzroku odzwierciedlona w IPET-ach – ważny czy pomijany obszar wsparcia?* [w:] *Jest człowiek z niepełnosprawnością: pola refleksji*, red. B. Antoszevska, I. Myśliwczyk, Warszawa 2017.
- Rogowski Ł., *Kompetencja wizualna. Zarys problematyki i propozycja ujęcia*, „Kultura Współczesna” 2010, 4(66).
- Stachowiak-Dudzik E., *Zmysłowy wymiar obrazu – wrażliwość synestezyjna a partycypacja w sztuce wizualnej osób niewidomych*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115).
- Sztorc-Gromaszek A., Szubielska M., *W jaki sposób pomóc osobom niewidomym w odbiorze sztuk wizualnych?*, „Kultura Współczesna” 2021, 3(115).
- Szubielska M., Sztorc A., *Sztuka bez barier. Przykłady udostępniania współczesnych dzieł oraz zabytków osobom z niepełnosprawnościami wzroku*, „Studia i Materiały Lubelskie” 2023, 21.
- Śmiechowska-Petrovskij E., *Edukacja wizualna osób z niepełnosprawnością narządu wzroku w zakresie sztuk – współczesne wyzwania i dylematy* [w:] *Edukacja wizualna osób niewidomych w zakresie sztuki. Wybrane zagadnienia*, red. E. Śmiechowska-Petrovskij, Warszawa 2021.
- Śmiechowska-Petrovskij E., *Koncepcja edukacji wizualnej osób niewidomych w zakresie sztuk wzrokowych. Eksplicacja i analizy praktyk*, „Niepełnosprawność. Dyskursy pedagogiki specjalnej” 2023 (w druku).
- Śmiechowska-Petrovskij E., *Kultura haptyczno-werbalna. Osoby niewidzące i sztuki wizualne – między doświadczeniem poznawczym i estetycznym* [w:] K. Krawiecka, E. Śmiechowska-Petrovskij, M. Żelazkowska, *Sztuka / twórczość dostępna. Osoby z niepełnosprawnościami i chorobą psychiczną w kręgu recepcji i ekspresji sztuki*, Warszawa 2016.
- Waszkiewicz-Raviv A., *Alfabetizm wizualny odbiorców działań PR w przestrzeni medialnej – postulaty*, „Zarządzanie Mediami” 2018, 6(3).
- Wieczorek-Tomaszewska M., *Kompetencje wizualne w praktyce edukacyjnej*, „Biblioteka i Edukacja” 2014, 5.